

hogyan tárgyalt és egyeztetett a magyar hatóságokkal, a nádorral, a bécsi kormányzervekkel, a Habsburg katonai és politikai tisztségviselőkkel. Reményeim szerint a budai pasák levelezése révén világossá válik majd, hogy Közép-Kelet Európa sorsáról nemcsak a két nagyhatalom központjában, hanem helyi szinten is hoztak döntéseket.

Jelenleg négy helyen folyik a témába vágó forráskiadó tevékenység: az ELKH BTK Történettudományi Intézetében, a Salzburgi Egyetemen, az Osztrák Tudományos Akadémia Balkán és Kelet-Európai Intézetében (Arno Strohmeyer vezetésével digitális formában), valamint a Szegedi Tudományegyetemen az ELKH–SZTE Oszmán Kori Kutatócsoportban a Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszéken. Itt kell megemlíteni, hogy az elmúlt évtizedekben kezdett bécsi kutatásokat talán be sem lehetett volna indítani Fazekas István áldozatos levéltárosi tevékenysége nélkül, aki darabszintű katalógust készített a 16–17. századi magyar vonatkozású anyagról, s ezt a munkát utóda, Oross András is hasonló alázatossággal folytatja. A segítségükkel megkezdődött kutatás egy új sorozat elindulását is eredményezte, amelynek sajtó alá rendezésében az említett kutatóhelyek vezetői és tagjai vesznek részt. Külön pozitívum, hogy a budai pasák levelezését közlő sorozat a két magyarországi kutatóhely, az BTK Történettudományi Intézete és a ELKH–SZTE Oszmán Kori Kutatócsoportjának otthont adó SZTE BTK közös kiadványában jelenhetett meg. Meggyőződésem szerint a most bemutatott kötet jelentősen hozzájárulhat ahhoz, hogy a Magyar Királyság nagyobb figyelmet kapjon a 16–17. századi Európa történetének kutatásában.

Papp Sándor

Koloh Gábor

„SZÁNTANI LEHET, DE VETNI NEM MUSZÁJ”

Az ormánsági egykezés történetei (1790–1941)

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp. 2021. 378 oldal

Az elmúlt évtizedben jelentősen megnőtt az érdeklődés a 20. századi magyar történelem egyik legbonyolultabb eszme- és politikatörténeti jelensége, a népi mozgalom iránt. Míg 1990-et követően nagyjából két évtizedig kevésbé tűnt a népiség fontos témának, mára megváltozott a helyzet. Egy új kutatói nemzedék színre lépésével sora születnek a mozgalomhoz tartozó személyiségek életrajzai, a határon túli magyarság körében releváns népi áramlatokat bemutató kötetek, mérlegre került a népi szociográfusok teljesítménye, és végül, de cseppet sem utolsó sorban, több, az irányzathoz szorosan köthető terület, így a népi tehetségmentés vagy a kelet-európai népek együttműködése tárgyában fontos tanulmányok és monográfiák láttak napvilágot. Ez utóbbi hullámhoz köthető Koloh Gábor alapvetően, de nem kizárólagosan társadalomtörténeti ihlettségű monográfiája, amely tíz évnyi kutatómunka eredményeit tartalmazza.

A szerző – szépen leképezve egy klasszikus történészi életpálya első állomásait – előbb szakdolgozatának, majd doktori disszertációjának keretében dolgozta fel az ormánsági egyke-kérdést, pontosabban szólva több metszetben mesélte el annak történeteit. Már a cím is kifejezésre juttatja a szerző azon szándékát, hogy az egyre inkább általánossá váló, historikus szemlélethez alkalmazkodjon, és a végleges, lezárt elbeszélés szigorúságát hirdető „történet” kifejezés helyett a többszámú értekezést többes számot használja. Mindez a megfogalmazás csupán az alcímben szerepel, a főcím ugyanis egy figyelemfelkeltő ormánsági közmondás. Ahogyan ké-

sőbb kiderül, valóban találó metaforája ez a születésszabályozásnak, ugyanakkor kissé túlságosan irodalmias, s ha önmagában állna, akár félre is vihetné az olvasót. A metaforát azonban szépen feloldja az alcím, amely egyben a kutatás időhatárait is kijelöli. Igaz, a szerző nem az Ormánság egészének (több tíz falu) szisztematikus feldolgozására vállalkozott – amit nem is lehetett volna reálisan elvárni –, hanem a vajszlói kerületet vette nagyító alá. Ez viszont nem fedi le a táj egészét, ahogyan erre Koloh Gábor utal is a művében, de logikus ellenérvként hozható fel, hogy az *ormánsági egyke*, éppen a diskurzus emlékezetet formáló ereje révén nagyon markáns kifejezéssé vált, s így sokkal alkalmasabb a mondandó körülhatárolására.

Az egyke, sőt tágabb értelemben véve a demográfia kérdésköre, a születésszabályozás problémája a népi mozgalom egyik legerősebb és legmaradandóbb kérdésének bizonyult, amelynek máig tartó hatását, elevenségét aligha kell bizonyítani. Ezzel a szerző is maradéktalanul tisztában van, így munkája egyszerre reflektál a szép- és szakirodalom, illetve a publicisztika állításaira. Ugyanakkor olyan lélegzetelállítóan alapos és széleskörű társadalomtudományi elemzést végzett el, amely rendkívül érett és magabiztos tudásról árulkodik. S elkerülte a legveszedelmesebb csapdák egyikét is: nem helyezkedett a múlttól mindent tudó történész fölényes helyzetébe, nem akart mindenáron mítoszokat rombolni, hanem patikamérlegen porciózta ki állításait. Alaposan utánajárt Fülep Lajos, Kodolányi János és Kovács Imre szociográfáinak, novelláinak, közéleti írásainak, bemutatta a túlzó és hibás tételeket, de meghajolt a logikus érvek súlya előtt és felhasználta mindazokat a megfigyeléseket, amelyek más forrásokkal is igazolhatók.

Az egész kötet legfontosabb szervező elve a tudatosság: nagyon pontosan feltett kérdések, részletesen bemutatott források s az ezekből levonható következtetések osztják négy plusz egy alfejezetre (*Bevezetés, Történeti demográfiai vizsgálat, A születésszabályozás társadalmi háttere a vajszlói kerületben*, illetve *Történeti antropológiai vizsgálatok*) a kötetet. A szerző folyamatosan szembesíti a kapott eredményeket a szakirodalomban fellelhető, párhuzamba állítható megállapításokkal, így mérlegre téve azokat. Egy helyen maga a szerző is idézi az „unus testis, nullus testis” figyelmeztetését („egy forrás, nem forrás”), amely a történeti szemináriumok első évfolyamán szokott elhangzani, hogy azután igen sokak fejéből gondtalanul kihulljon.

Koloh Gábor munkájában dicséretesen hosszú időtávlatot tekintett át, s mint az összegzésben elmondja, minden jel szerint még tovább kell majd az időben visszamenni, ha az ormánsági egyke-kérdést szeretnénk megragadni. Ám a 18. század végétől a második világháború idejéig húzódó ív így is bőségesen elegendő ahhoz, hogy a témához tapadó állításokat, tévhiteket, hagyományelemeket és történeti szociológiai tudást megrögtéljük. Koloh egyszerre idézi fel a Kodolányi János–Fülep Lajos–Illyés Gyula hármásával leírható indítást, mivel ők voltak azok, akik korántsem elsőként, de elődeiknél jóval sikeresebben, tehát a közvéleményt nagyobb mértékben formálva és részben deformálva írtak a kérdéstről. Vagyis arról, hogy az ormánsági falvak létszáma csökken, egyre több család csak egy gyermeket vállal, s ezért a föld szűke, az eltompult erkölcsök, a válságba került családmodell egyaránt felelős, s mindehhez hozzájárul még a szapora németység fenyegető térfoglalása. Összképük olyan erővel hatott, hogy még a honi szociológia egyik legnagyobb alakja, Andorka Rudolf szemléletét is befolyásolta, sőt tudósi alaposságát és szigorúságát bizonyos tekintetben felpuhította, ahogyan arra Koloh smegyőzően rámutatott.

A szerző három, egymással szorosan összeköthető, de különböző lehetőségeket tartogató vizsgálati módszert választott: a történeti demográfia, a hagyományos társadalomtörténet és végül a történeti antropológia eszköztárával járta végig az egyke, a születésszabályozás és a család történetét Vajszlón és a környező falvakban. E szempontok összehangolása nagyon jól sikerült, és Koloh Gábor az utóbbi évek egyik legkomolyabb történeti szociológiai monográfiáját tette le az asztalra. Finom kritikaként talán annyit jegyezhetek meg, hogy e két nagy pilléren nyugvó vállalkozás közül a társadalomtudósi szerepben jelesre vizsgázott a szerző, de

a témának legalább olyan fontos részét képező közéleti-politikai s nem tudományos diskurzus elemzése kapcsán még van lehetőség a további kibontakozásra. Igaz, a kétféle szemlélet messze esik egymástól, s nehezen feltételezhető, hogy egyforma jártasságra lehet szert tenni bennük.

Mіндеzt azért tartom fontosnak jelezni, mert a monográfiát záró szerkezeti egység, három völgyeségi település termékenységtörténeti elemzése kicsit kilóg a kötetből rövidege okán, valamint az előző, alaposan kimunkált fejezetekkel összevetve. A vizsgálat elkerülhetetlenségét azzal indokolta Koloh Gábor, hogy az 1930-as, 1940-es években a népi mozgalom egyik legfontosabb tézisére kívánt reflektálni, miszerint az önmagát feladó, közösségi érzésben megrendült magyarság egykézlik, míg velük szemben a magabiztos, a Német Birodalmat a háta mögött érző németiség viszont szaporodik. A többséget fenyegető kisebbség szomorú tézise mély hagyományokkal bír a magyar eszmetörténetben, így logikus ezen állítások gondos ellenőrzése. A szerző meggyőzően érzékelteti, hogy a demográfiai átmenet jelensége a németiség körében is érvényesült, ha a hangsúlyok máshová kerültek is. Ezt azonban – talán hely és idő szűkében, talán azért, mert egyszer minden kutatást le kell egy ponton zárni – teljességében nem bontotta ki a szerző. Ahogy maga is jelezte, 1894-nél lezárta a vizsgálat időhatárát, így a második világháborúig tartó fél évszázad bemutatása még további feladat. Ezért a kötet 4., záró fejezetét inkább olyan izgalmas kérdésfeltevésnek tekinthetjük, amely reményeink szerint kijelöli a szerző további szakmai útját.

A műből számos új és tanulságos megállapítást idézhetnék a fontos részeredmények felolrolásával, helyette mégis arra sarkallnám az olvasót, hogy vegye végig Koloh Gábor briliáns bizonyításokon alapuló állításait, legyen szó a vőség rendszeréről, a magzatelhajtási technikákról, a felekezeti (római katolikus – református) mintázatokról vagy éppen a családon belüli erőszak természetéről, mely résztemák azután összeilleszthetők az *egyke* összefoglaló fogalmával. Azokat a sorokat szeretném inkább idézni, határozott egyetértéssel, amelyek a szerző társadalomtörténeti hozzáállását érzékeltetik: „A makrostruktúra tehát segíthet értelmezni, látni és láttatni, de a legkevésbé sem alkalmas arra, hogy a társadalmi folyamatok sajátját, a sokszoros összetettséget, a rejtőzködő és megvilágító részeket felfedje, hiszen elvesznek, elmosódnak, vagy meg sem jelennek. A mikrostruktúra vizsgálata külön nyelvet igényel, aprólékos munka, amely magában hordozza magának a vizsgálónak az énjét és önértelmezését is.” (116–117.)

S igen, jelképesen Koloh Gábor is ott van a református padosorokban, a hagyatéki vásárokon, a gyógyfüveket gyűjtögető, magzatokat elhajtó asszonyoknál vagy az öreg szülőkkel veszekedő házaspárok szobáiban, amelyekről és akikről ez a történet szól. Ő sem vonhatta ki magát a témát felkapó és bemutató diskurzus nyelvi ereje alól. Hiszen Kodolányi János nagyon erős novellái, Illyés Gyula részleteiben pontatlan, de szenvedélytől duzzadó esszéje, a *Pusztulás*, vagy éppen a Fülep Lajos által kezdeményezett, a felső-baranyai egyházmegye református lelkészeit faggató közvélemény-kutatás – melynek anyagát a szerző remekül kiaknáza –, éppen azért mond még ma is sokat a számunkra, mert egyenetlenségük, tévedéseik, elfogultságaik ellenére képesek voltak egy emberi közösség húsbavágó valóságát megragadni. S bár a szerzőt nem fűtik olyan heves, netán forradalmi indulatok, mint az *Ormánság* szerzőjét, Kodolányit, a Kákicson szolgáló Kiss Gézárt vagy *A néma forradalommal* a közéletbe berobbanó Kovács Imrét, mégis tisztában van azzal, hogy mi magunk is részesei vagyunk a múltból eredő és a jövőben folytatódó történetnek, amelyet jelen esetben az *egyke* szó köt össze. Ezt a termékeny szemléletet az alábbi módon fejezte ki Koloh Gábor: „A fentiekből is kiolvasható, hogy nem a felekezeti hovatartozás a születéskorlátozás terjedésének elsőrangú magyarító faktora, véleményem szerint mégis érdemes azt külön elemzés alá vonni. A fenti diskurzusokból is láthattuk, hogy oly sokan és oly sokszor hozták összefüggésbe az ormánságiak vallását és születésszabályozását, hogy a két szó, úgymint református és *egyke* összeforrt. Nem tartom tehát vargabetűnek, ha részleteiben is megvizsgáljuk, mit láthatott a korabeli

helyi szemlélő, amikor a református és római katolikus családok gyermekvállalását vetette egybe.” (215.)

Egy kimagasló színvonalú társadalomtörténeti értekezés megírásához fontos, hogy a szerző múltba helyezkedő, „helyi szemlélő” tudjon lenni. Ez – többek között – azzal jár, hogy megérti: az egyke nem önmagában álló jelenség, hanem egy adott közösséghez szorosan kapcsolódó fogalom. S ha magát az adott közösséget nem értjük, akkor nem érthetjük meg a fogalmat sem. Éppen ezért szerencsés döntésnek tartom, hogy a kötet írója kitágította vizsgálati határait, és olyan, a születésszabálytól látszólag távolabb álló témákat is feldolgozott, mint az idős szülők eltartásának kérdése, a református egyházon belüli fegyelmezési szokások, a tanulmányi előmenetel és a gyermekszám összefüggése. Éppen ez utóbbi kapcsán jutott a szerző arra a tanulságos eredményre, hogy a kevesebb gyermek önmagában egyáltalán nem garantálta a jobb iskolai előremenetelt, így ezt a kézenfekvőnek tekinthető összefüggést is át kell gondolnunk.

A Széchenyi Imrétől Fülep Lajoson át Andorka Rudolfig húzódó egyke-irodalom egy maradandó alkotással gyarapodott. A szerző tudományos felkészültsége a tárgy szeretetével párosult, s ennél többet nehezen lehet elérni e szakmában.

Papp István

Csaplár-Degovics Krisztián

„NEKÜNK NINCSENEK GYARMATAINK ÉS HÓDÍTÁSI SZÁNDÉKAINK”

Magyar részvétel a Monarchia gyarmatosítási törekvéseiben
a Balkánon (1867–1914)

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp. 2022. 452 oldal

A gyarmatosítás-, kolonializmus- és imperializmus-kutatások a nemzetközi történettudomány dinamikusan fejlődő részterületei. Az elmúlt évtizedekben új kutatási trendek és módszerek láttak napvilágot, amelyek teljesen új perspektívába helyezték a fenti fogalmakhoz társított hagyományos történelemszemléletet. Ezek közé sorolható a *new imperial history*, amely egyre nagyobb teret nyer nem csupán a klasszikus gyarmatbirodalmak vizsgálatában, hanem olyan államok tanulmányozásában is, amelyek gazdasági, politikai, kulturális befolyása elsősorban nem a tengerentúli, hanem a kontinentális területekre irányult, ugyanakkor tevékenységükben és más régiók irányításában való szerepvállalásuk jellegében gyarmatosító/gyarmattartó attitűdök figyelhetők meg. Ilyen például az Orosz Birodalom vagy az Osztrák–Magyar Monarchia. A hazai történetírás Monarchia-kutatásainak látóköre eddig jellemezően nem terjedt ki az új típusú birodalomkutatás és gyarmatosítás összefüggéseinek vizsgálatára. Ezt a csendet törte meg Csaplár-Degovics Krisztián legújabb monográfiája, amely modern látásmódjával, kiterjedt forrásfeldolgozásával és a *new imperial history* módszertanának alkalmazásával új narratívába helyezte az osztrák–magyar Balkán-politikát.

Szerkezetét tekintve a monográfia két nagy egységre tagolódik, mivel a szerző a gyarmatosítás problémakörét két-két meghatározó személyiség és balkáni térség köré építve vizsgálja: Kállay Benjámint és Bosznia-Hercegovina, valamint Nopcsa Ferenc és Albánia vonatkozásában. Ugyanakkor a téma kibontása ennél jóval sokrétűbb. Kállay és Nopcsa munkásságának,